

Марія Лавренова,
Наталія Лалак,
Любов Фенчак,
м. Мукачево, Україна

УДК 376.056.45

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

Статья посвящена проблеме работы с одаренными учениками начальных классов. Раскрыты особенности психометрических и методических аспектов работы с одаренными учащимися начальных классов. В статье представлены формы работы и пути использования современных методик.

Ключевые слова: одаренность, одаренный ребенок, младшие школьники, учебно-воспитательная система школы.

The article deals with the problem of gifted of primary school students. The features psychometric and methodological aspects of working with gifted junior pupils. The authors presented forms and ways of using modern techniques for working with gifted junior pupils.

Key words: gifted, gifted child, junior pupils, educational system the school.

У період становлення нових суспільних відносин в Україні зростає попит на обдаровану особистість, на творчих, інтелектуально й духовно розвинених громадян. Тому одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики є піклування про обдаровану молодь, адже вона становить потенціал держави, що визначить способи її розвитку в майбутньому.

Розв'язання проблем, пов'язаних із виявленням, підтримкою обдарованих учнів та створенням середовища для їх самореалізації, можливе за умови приділення цим питанням особливої уваги та належного фінансування. Це зміцнить не лише матеріально-технічну базу навчального закладу, а й підвищить престиж наукової, дослідницької та творчої діяльності.

У психологічній, дидактичній та методичній літературі розглядають різні аспекти досліджуваної проблеми, зокрема:

- проблеми обдарованості у психології (Д. Богоявленська, Ю. Гончарук, М. Гудь, В. Калошин, О. Кульчицька, М. Розенова),
- навчання обдарованих дітей (З. Бактори, М. Бургін, Г. Степенко, Н. Докшина, С. Кошель);
- методичні основи діагностики інтелектуальної обдарованості (А. Венгер, М. Волощук, О. Зазимко, Т. Марцинковська, Н. Стародубцева, В. Холмовська, Е. Щелбанова);
- характерні риси обдарованих дітей (Г. Костюк, Н. Нестеренко),
- особливості роботи з обдарованими дітьми (О. Антонова, Ю. Гільбух, О. Губеко, Л. Жук, Р. Науменко, Л. Туріщева).

Важливим для формування обдарованої особистості мають розроблені психолого-педагогічні принципи творчого розвитку дітей у початковій школі (Я. Венгер, Ю. Гільбух, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Клименко, М. Лисина, Т. Хромова). Здійснений аналіз наукової психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема обдарованості набула статусу державно важливої.

Проблема виявлення та розвитку обдарованості учнів у сучасній вітчизняній науці розроблена на достатньому рівні. Реалізація навчання обдарованих дітей, зокрема учнів початкових класів, пов'язана з певними недоліками професійної підготовки вчителів. Нерідко обдарована дитина викликає у вчителя негативне ставлення у контексті усвідомлення потреби у специфічній та складній діяльності за умови дефіциту відповідних знань щодо її організації.

Обдаровані діти – діти, в яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності. Розвиток обдарованих дітей випереджає рівень їх однолітків. Відчутною ознакою обдарованості є прискорений розвиток її інтелектуальних здібностей. Для обдарованої дитини характерними є висока активність розуму, підвищена схильність до розумової діяльності, інтерес до певного виду діяльності, елементи оригінальності в ній, схильність до творчості [3].

У психологічному тлумачному словнику поняття «обдарованість» має декілька значень, зокрема:

- 1) якісно своєрідне сполучення здібностей, що забезпечує успішність виконання діяльності;
- 2) загальні здібності або їх характеристики, що зумовлюють широту можливостей людини, рівень та своєрідність її діяльності;
- 3) розумовий потенціал або інтелект;
- 4) цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей та здібностей до навчання;
- 5) комплекс задатків, природних даних, характеристика ступеня та своєрідності природних передумов здібностей;
- 6) талановитість;
- 7) наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності [12].

Багатозначність терміна вказує на багатоаспектність проблеми цілісного підходу до сфери здібностей. Обдарованість, як більш загальна характеристика сфери здібностей, вимагає комплексного підходу до вивчення поняття (психофізіологічного, психологічного та соціально-психологічного).

У психологічній енциклопедії поняття «загальна обдарованість» тлумачать як рівень розвитку загальних здібностей, що визначає діапазон інтелектуальних можливостей людини та забезпечує досягнення значних успіхів під час виконання різних видів діяльності. Вона є основою для формування здібностей та результатом розвитку спеціальних здібностей [9].

Аналізуючи поняття «обдарованість», дослідники розглядають його по-різному. Досить часто науковці порушують питання щодо зв'язку обдарованості з інтелектом, ролі середовища та спадковості у розвитку обдарованості, механізмів функціонування творчої обдарованості та технології виявлення обдарованих школярів.

Мета статті полягає в тому, щоб окреслити психометричні та методичні аспекти діяльності з обдарованими учнями початкових класів, з'ясувати рівні обдарованості та зорієнтувати вчителів на самостійний пошуку, оволодіння та використання сучасних методик щодо діяльності з наймолодшими обдаруваннями.

Творча людина прагне творити. Ця аксіома стосується будь-якої професії та виду діяльності. Вчитель є представником унікальної професії, який вирощує, виховує та оберігає найдорожче – душу людини. «У душі кожної дитини є невидимі струни. Якщо їх зачепити вмілою рукою, вони красиво зазвучать», – стверджував В. Сухомлинський [10].

Учителю потрібно не лише побачити і виявити здібну дитину серед інших, а й розвинути її здібності до рівня талановитості та геніальності. Як працювати з обдарованими дітьми?

Науковці, вчителі і психологи [4; 5; 6; 8; 11] виділяють певні принципи складання програм для обдарованих дітей молодшого віку.

1. Кожна дитина неповторна. Необхідно виділити сильні та слабкі сторони кожної дитини та скласти програми, що відповідають її потребам.
2. Обдаровані діти критичні до себе і мають несприятливий «Я-образ». Таким дітям необхідно допомогти знайти реалістичне уявлення про себе. Важливо згладити невідповідність між високим інтелектуальним розвитком та доступними руховими навичками.
3. Родина відіграє важливу роль в освіті обдарованої дитини, тому вона повинна працювати у контакті з навчальним закладом.

4. Обдаровані діти мають широку сферу інтересів, тому програма повинна охоплювати різний матеріал, збалансований та сприятливий всебічному розвитку (в емоційному, руховому плані та у сфері спілкування).

5. Обдарований учень, який навчається в одній групі з пересічними дітьми, повинен мати можливість спілкуватися з настільки ж розвиненими однолітками.

6. Керувати програмою навчання обдарованих дітей повинна людина, яка має спеціальну підготовку та досвід професійної діяльності.

7. Невід'ємна частина програми – система оцінювання. Важливо визначити, як дитина досягає поставлених цілей. Завдяки цьому можна виявити прогалини програми та визначити, наскільки вона задовольняє потреби дитини. Тому повинна мати місце добре організована, ефективна та дієва система виявлення обдарованості, в якій беруть участь батьки.

8. Для забезпечення поступального розвитку програма повинна передбачати оптимальний та плановий перехід дитини з одного рівня на інший. Це вимагає спільних зусиль адміністрації, вчителів та батьків.

9. Програма має розвивати цілеспрямованість, наполегливість і бажання довести справу до кінця.

10. Програма повинна передбачати розвиток творчих здібностей дитини.

Обдаровані діти досить активні, прагнуть працювати більше за інших та самостійно (з літературою, довідковим матеріалом, у бібліотеці). Вони наполегливо спрямовують власну діяльність на досягнення поставлених цілей, прагнуть все знати більш детально і потребують додаткової інформації. Такі діти бажають навчатися та досягають успіхів. Завдяки процесу навчання вони отримують задоволення. Обдаровані діти вміють критично оцінювати оточуючу дійсність та прагнуть досягнути сутності явищ. Вони задають безліч питань і зацікавлені у стверджувальній відповіді на них.

Проблему виявлення обдарованості розглядають на двох рівнях: психометричному та методичному (педагогічному) [5; 8]. Учитель, працюючи з дитиною, має можливість спостерігати за проявами її індивідуальності у навчально-виховному процесі і повинен професійно реагувати та впливати на її розвиток. Якщо її не розвивати і не докладати зусиль, то обдарованість губиться. Тому для неї необхідно створювати відповідні не стільки психологічні, скільки педагогічні умови. Пошук обдарованих дітей та створення умов для їх розвитку – це комплексна, спільно спланована діяльність дорослих – батьків, учителів, керівників гуртків та факультативів, шкільного психолога. Для виявлення обдарованості можна застосовувати комплексну діагностику, популярну серед науковців та практиків. Вона стимулює процес самопізнання, самовиховання та самореалізації, дає змогу виявити індивідуально-психологічні передумови, від яких залежить прискорення/уповільнення розвитку творчої обдарованості. Діагностування починають із темпераменту, рис характеру (інтересів, нахилів, здібностей тощо).

Процес виявлення обдарованості здійснюють поетапно:

- 1) спостереження;
- 2) виявлення психологічного стану дитини шляхом власного оцінювання;
- 3) визначення коефіцієнту розумового розвитку (IQ);
- 4) визначення інтелектуального розвитку за допомогою дослідження вербальних здібностей учня;
- 5) визначення продуктів/продукцій творчості учня;
- 6) всебічний аналіз конкретних випадків.

Виявити творчу особистість дитини також допомагають системи питань. В експериментальному викладанні застосовували елементи зазначених видів діагностики обдарованих дітей, проводили заходи з розвитку талантів, при цьому коло обдарованих значно розширилось. Учні є певним чином обдаровані, а тому вчителю потрібно докласти зусиль, щоб розпізнати

таланти і допомогти розвинути обдарованість. Якщо талант – це рідкість, то обдарованість є досить поширеним явищем [2].

Для з'ясування рівня обдарованості бажано проаналізувати здібності у різних галузях:

- інтелектуальній;
- академічних досягнень;
- спілкування та лідерства;
- художньої діяльності;
- руховій.

Розглянемо основні показники здібностей дітей у різних сферах діяльності.

Інтелектуальна сфера. Дитина наділена гострим мисленням, спостережливістю, винятковою пам'яттю, виявляє різнобічну допитливість, часто поринає у роздуми, легко навчається, вирізняється вмінням послідовно та логічно викладати думки, демонструє здібності у практичному застосуванні знань, знає багато того, що недоступне для розуміння одноліткам.

Сфера академічних досягнень. Читання: дитина багато і часто читає, має багатий тезаурус і складні синтаксичні конструкції, розуміє та швидко запам'ятовує те, що їй читають, а також здатна довго утримувати у пам'яті символи і букви. Математика: дитина виявляє інтерес до обчислень, вимірів, має незвичайне розуміння математичних відношень, демонструє легкість у сприйнятті та запам'ятовуванні математичних символів, часто використовує математичні навички і поняття у процесі занять, що не стосуються математики. Природознавство: дитина уважна до предметів та явищ, виявляє інтерес або виняткові здібності до класифікації, може довго концентрувати увагу на предметах, пов'язаних з природою, цікавиться походженням або функціями предметів, демонструє випереджальний вік розуміння причиново-наслідкових зв'язків, добре запам'ятовує абстрактні поняття.

Творчість. Дитина допитлива, демонструє високий енергетичний рівень, знаходить неординарний спосіб розв'язання та продукує ідеї.

Спілкування та лідерство. Дитина легко пристосовується до нових ситуацій, серед сторонніх вона зберігає впевненість у собі, має тенденцію керувати іншими під час ігор; легко спілкується з однолітками, дорослими, не боїться брати на себе відповідальність, а інші діти часто звертаються за порадою та допомогою.

Сфера художньої діяльності. Дитина виявляє особливий інтерес до візуальної інформації, багато часу витрачає на малювання та ліплення, а також серйозно ставиться до художніх занять, занять музикою, співами.

Рухова сфера. Дитина виявляє інтерес до діяльності, що потребує точної моторики, достатньо володіє зорово-моторною координацією, любить рух, прекрасно утримує рівновагу під час виконання фізичних вправ, сильна фізично.

Для класів, де є обдаровані діти, необхідно враховувати основні знання та вміння, якими повинні володіти учні під час навчання, не переважувати другорядними повідомленнями, деталями тощо. Необхідно пам'ятати про включення у навчальне заняття цікавого матеріалу, новин про досягнення в певній науці, коротких довідок з історії наукових відкриттів. Це має мотивувати в учнів зацікавлення певним предметом або темою. Передумовою розвитку інтересу учнів до навчальної діяльності на уроці та у позаурочний час повинна виступати проблемність викладання. Творчість учнів, новизна та оригінальність їх навчальної діяльності виявляються тоді, коли вони самостійно формулюють проблему та знаходять способи її розв'язання. Потрібно постійно прагнути до зростання рівня творчості обдарованих дітей, знаходити оптимальні співвідношення видів їх діяльності, щоб отримати найкращі результати.

Діяльність з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та види пошукової аналітичної, розвивальної, творчої діяльності. Учителі вирізняють обдаровану дитину за такими критеріями: успішність, активність, допитливість, участь у позакласній діяльності, відвідування гуртків, швидкість запам'ятовування та відтворення інформації. Завдяки їм можна побачити різницю,

що полягає в інтенсивності, наповненості та збагаченні новим матеріалом, апеляцією до творчості дитини та пошуком нею інноваційних підходів.

Групові заняття передбачають наявність парних, постійних груп зі зміною функцій їх учасників, груповий поділ класу з однаковими або різними завданнями. Можна використати нові організаційні форми: «Складання орнаментів, узорів», «Мозаїка з насіння», «Мозаїка з гальки», «Поле чудес», «Незвичайна тварина» (за методом Леонардо да Вінчі), заняття клубу «Що? Де? Коли?», «Незнайома людина» (за методом Д. Арчимбольдо), «Піктограма», вправи «Що спільного...?», «Імпровізація», «Тематичне малювання» (історичний чи фантастичний сюжет, створення виразного образу «Добро і Зло», «Космічне Дерево», «Людина майбутнього» тощо), «Чарівник», «Компліменти природі», «Розвивай спостережливість», «Що в мішку», «Порівняй предмети», «Аромати природи», «Намалюй музику природи», індивідуалізовані програми навчання тощо. Ці форми сприяють засвоєнню учнями навичок виділяти головне, конкретизувати власні міркування прикладами, лаконічно та чітко висловлювати ставлення до навчального матеріалу. Обдарованим учням бажано давати завдання підвищеної складності: підготуватись до таких занять самостійно, на складніші питання знайти відповіді з довідкової літератури [5; 8; 11].

Навчання обдарованих дітей у початкових класах передбачає певну систему організаційних форм навчання, що поєднує заняття з: класом, індивідуалізованими у малих групах та індивідуальними заняттями. Це досить складно для вчителя, але це забезпечує виділення груп дітей з різними рівнями розумової обдарованості. Таким чином, обдаровані мають можливість навчатись у звичному для них колективі, у групі однолітків, які мають подібний рівень здібностей.

До того ж, обдаровані учні ефективніше перетворюють набуту інформацію для розв'язання певної проблеми. Для обдарованих учнів потрібно створювати умови для розвитку творчих здібностей, пропонувати індивідуальні заняття, теми творчих робіт, відкриті завдання («Як я провів літо», «Навіщо ми вчимося?», «Що тобі відомо про...?»). Дітям потрібно надавати певну свободу вибору: змісту та виду домашнього завдання; здійснення самооцінювання виконаної роботи; вибір випереджувального поглибленого матеріалу тощо. Наприклад, у 1 класі вчитель може використати таке завдання: «Завершити речення». Вчитель починає речення, а учень має швидко закінчити його: «Я хочу бути...», «Для мене найцікавіше...», «Я не люблю, коли...», «Я не люблю робити...» тощо [3; 5; 8].

Серед методів навчання обдарованих учнів мають переважати самостійна діяльність, пошуковий та дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь та навичок. Контроль за процесом навчання повинен стимулювати поглиблене вивчення, систематизацію, класифікацію навчального матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, розвиток творчих елементів у навчанні. Домашні завдання повинні мати творчий, диференційований характер.

Серед засобів навчання обдарованих дітей важливим є дидактичний матеріал, що використовує вчитель. Він може залучати учнів до діяльності з підручником чи посібником, додатковою літературою, іншими джерелами знань (наприклад, відеоматеріалами) для організації самостійних робіт на занятті та вдома, а також для оперативного контролю за засвоєнням знань.

На думку вчителів початкових класів, «родзинкою» на навчальних заняттях є зв'язок літературного твору з його екранізаціями. Поєднання видів мистецтва (музики, живопису, архітектури, народної творчості та літератури) відкриває перед учнями нові можливості поповнення знань, розвиток особистості [11].

Перераховані аспекти мають бути органічно поєднані зі навчальними заняттями, доповнюватись системою позакласної та позашкільної діяльності: виконання учнем позанавчальних завдань; заняття у наукових товариствах; відвідування гуртка або участь у тематичних масових заходах; огляди-конкурси художньої, технічної та інших видів творчості, зустрічі з науковцями тощо.

Проаналізувавши діяльність вчителів та визначивши типи обдарованості можна сформулювати форми роботи з обдарованими дітьми:

- 1) психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини;

- 2) розвиток здібностей та діяльність з обдарованими дітьми;
- 3) участь в олімпіадах з базових дисциплін, інтелектуальних і творчих конкурсах;
- 4) участь у конкурсах «Кенгуру», «Левеня», «Колосок», «Грінвіч» тощо;
- 5) використання масових форм діяльності: КВК, ігрові тренінги, турніри кмітливих, знавців наук, брейн-ринги, конкурси поетів, художників, майстрів, спортивні змагання тощо («Мовний конкурс «Барви українського слова», «Літературне свято-конкурс «Розкажу Миколаю, «Про що я читаю»»);
- 6) пропаганда результативності діяльності зі здібними учнями: фестивалі, конкурси, конференції, засоби масової інформації («Обласний конкурс молодих художників «Графічне Закарпаття», «Конкурс фортепіанних ансамблів учнів з естетичного виховання», «Обласний конкурс виконавської майстерності учнів молодших класів струнно-смичкових інструментів шкіл естетичного виховання», «Фестиваль «Музика без кордонів», «Дитячо-юнацький хоролий фестиваль-конкурс «Яскрава країна Закарпаття–2016», «Фестиваль сучасної духовної музики», «Конкурс словацької народної пісні «Золотий соловей», «Обласний фольклорний фестиваль-конкурс «Веселковий передзвін», «Фестиваль хореографічного мистецтва ім. Й. Волощука», «Фестиваль «Рекітське сузір'я», «Міжнародний дитячий конкурс хореографічного та вокального мистецтва, фестиваль єдності «Яскрава країна Закарпатт–2016», «Обласний конкурс виконавської майстерності учнів молодших класів відділу духових та ударних інструментів шкіл естетичного виховання області», «Обласний фестиваль-конкурс дитячого та юнацького театрального мистецтва «Юні зірки Мельпомени»»;
- 7) участь у районних конкурсах («Таланти твої Іршавчино!», «Таланти багатодітної родини», «Фестиваль мистецтв «Перечинщина скликає таланти»), обласному святі обдарованих дітей («Ми таланти твої – Закарпаття!», «Обласний дитячо-юнацький конкурс образотворчого мистецтва «Легенди Карпат») та Міжнародному дитячо-юнацькому мистецькому конкурсі «Срібний дзвін»;
- 8) виставки робіт молодих художників «Травневі блукання» [7].

Таким чином, процес навчання обдарованих дітей вимагає створення спеціального середовища, де буде створено комфортні умови. Освітнє навчально-виховне середовище є соціумом, в якому процес навчання обдарованих учнів може бути ефективним, оскільки він зорієнтований на створення сприятливих можливостей для самовдосконалення, самореалізації, розвитку особистості, повноцінного, гуманного мікросередовища.

Узагальнюючи зазначені аспекти робимо висновки, що головним осередком розвивальної навчально-виховної діяльності є ЗНЗ як простір спільного буття вчителів, учнів та батьківської громади. Підґрунтям зазначених процесів є ствердження самоцінності дитини, максимального забезпечення її інтересів, ставлення до учнів, як до стратегічних партнерів тощо. Перспективи подальших досліджень пов'язані зі стимулюванням та підтриманням ініціативності учнів, розвитку самостійності, розвитку критичного сприйняття дійсності, наданням можливість виконувати більше навчальних завдань з обов'язковим підвищенням рівня складності (має бути витримано оптимальний обсяг додаткових завдань, щоб уникнути перевантаження), під час опрацювання програмового матеріалу залучати до творчої пошукової діяльності з використанням випереджальних завдань, створювати розвивальні ситуації, активно залучати до участі в районних, обласних, Всеукраїнських конкурсах, змаганнях, виставках, визначення шляхів посилення педагогічної майстерності у здійсненні діяльності з обдарованою молоддю.

Використані літературні джерела

1. Андрієвський Б. М. Теоретичні передумови навчання обдарованих дітей [текст] / Б. М. Андрієвський // Педагогічний альманах. – 2011. – № 9. – С. 32–37.
2. Васильченко О. І. Психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей [текст] / О. І. Васильченко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 4.
3. Волощук І. С. Організація навчання обдарованих і талановитих школярів [текст] / І. С. Волощук, В. П. Шепетько // Рідна школа. – 2006. – №2. – С. 27–54.

4. *Іллічук Л.* Особливості роботи школи з обдарованими дітьми [текст] / Л. Іллічук // Гірська школа українських Карпат. – 2013. – № 8–9. – 67–70.
5. *Кравцова О.* Форми та методи роботи з обдарованими дітьми на уроках та в позаурочний час [текст] / О. Кравцова // Обдарована дитина. – 2010. – № 8. – С. 2–5.
6. *Кіреєнкова О.* Обдаровані діти. Модель ідентифікації [текст] / О. Кіреєнкова // Психолог. – 2013. – № 3(507). – С. 46–48.
7. *Лавренова М. В.* Обдаровані діти Закарпаття: навчання і розвиток [текст] / М. В. Лавренова, Н. В. Лавренова // Матеріали ІХ Міжнарод. науково-практичної конференції «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави», Інститут обдарованої дитини НАПН України національний центр Мала академія України» (11–17 липня 2016 р., м. Чорноморськ). – С. 187–190.
8. *Лалак Н. В.* Теоретичні засади навчання обдарованих дітей молодшого шкільного віку у контексті реформування освіти [текст] // Матеріали ІХ Міжнарод. науково-практичної конференції «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави», Інститут обдарованої дитини НАПН України національний центр Мала академія України» (11–17 липня 2016 р., м. Чорноморськ). – С. 54–56.
9. Психологічна енциклопедія: А – Я [текст] / О. М. Степанов (авт.-упоряд.). – Київ : Академ-видав, 2006. – 424 с. – (Серія: «Енциклопедія ерудита»).
10. *Сухомлинський В. О.* Вікіцитати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikiquote.org/wiki>. – Назва з екрана.
11. *Фенчак Л. М.* Використання сучасних педагогічних технологій у розвитку обдарованості молодших школярів [текст] // Матеріали ІХ Міжнарод. науково-практичної конференції «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави», Інститут обдарованої дитини НАПН України національний центр Мала академія України» (11–17 липня 2016 р., м. Чорноморськ). – С. 116–118.
12. *Шапар В. Б.* Психологічний тлумачний словник [текст] / В. Б. Шапар. – Харків : Прапор, 2004. – 640 с.

Bibliography

1. *Andriievskiy B. M.* Teoretychni peredumovy navchannia obdarovanykh ditei [tekst] / B. M. Andriievskiy // Pedagogichnyi almanakh. – 2011. – № 9. – S. 32–37.
2. *Vasylchenko O. I.* Psykholoho-pedahohichni osoblyvosti obdarovanykh ditei [tekst] / O. I. Vasylchenko // Pedagogika i psykholohiia. – 2007. – № 4.
3. *Voloshchuk I. S.* Orhanizatsiia navchannia obdarovanykh i talanovytykh shkoliariv [tekst] / I. S. Voloshchuk, V. P. Shepotko // Ridna shkola. – 2006. – №2. – S. 27–54.
4. *Illichuk L.* Osoblyvosti roboty shkoly z obdarovanymy ditmy [tekst] / L. Illichuk // Hirskia shkola ukrainykykh Karpat. – 2013. – № 8–9. – 67–70.
5. *Kravtsova O.* Formy ta metody roboty z obdarovanymy ditmy na urokakh ta v pozaurochnyi chas [tekst] / O. Kravtsova // Obdarovana dytyna. – 2010. – № 8. – S. 2–5.
6. *Kirieienkova O.* Obdarovani dity. Model identyfikatsii [tekst] / O. Kirieienkova // Psykholoh. – 2013. – № 3(507). – S. 46–48.
7. *Lavrenova M. V.* Obdarovani dity Zakarpattia: navchannia i rozvytok [tekst] / M. V. Lavrenova, N. V. Lavrenova // Materialy IKh Mizhнарод. naukovo-praktychnoi konferentsii «Obdarovani dity – intelektualnyi potentsial derzhavy», Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy natsionalnyi tsentr Mala akademiia Ukrainy» (11–17 lypnia 2016 r., m. Chornomorsk). – S. 187–190.
8. *Lalak N. V.* Teoretychni zasady navchannia obdarovanykh ditei molodshoho shkilnoho viku u konteksti reformuvannia osvity [tekst] // Materialy IKh Mizhнарод. naukovo-praktychnoi konferentsii «Obdarovani dity – intelektualnyi potentsial derzhavy», Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy natsionalnyi tsentr Mala akademiia Ukrainy» (11–17 lypnia 2016 r., m. Chornomorsk). – S. 54–56.
9. Psykholohichna entsyklopediia: A – Ya [tekst] / O. M. Stepanov (avt.-uporiad.). – Kyiv : Akademvydav, 2006. – 424 s. – (Seriiia: «Entsyklopediia erudyta»).
10. *Sukhomlynskyi V. O.* Vikitsytaty [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikiquote.org/wiki>. – Nazva z ekrana.
11. *Fenchak L. M.* Vykorystannia suchasnykh pedagogichnykh tekhnolohii u rozvytku obdarovanosti molodshykh shkoliariv [tekst] // Materialy IKh Mizhнарод. naukovo-praktychnoi konferentsii «Obdarovani dity – intelektualnyi potentsial derzhavy», Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy natsionalnyi tsentr Mala akademiia Ukrainy» (11–17 lypnia 2016 r., m. Chornomorsk). – S. 116–118.
12. *Shapar V. B.* Psykholohichni tлумachnyi slovnyk [tekst] / V. B. Shapar. – Kharkiv : Prapor, 2004. – 640 s.